

Over een aantal vooroordelen van de mens en moderne gevaren voor Nachtzwaluwen *Caprimulgus europaeus*.

Pierre Maréchal

Inleiding

Mensen hebben lang problemen gehad met 'geheimzinnige' vogels, zoals Nachtzwaluwen. Op basis van vooronderstellingen geput uit overlevering en vermeende belangenbehartiging is de Nachtzwaluw lang gezien als een ongewenste vogelsoort. Het vele door ornithologen verrichte onderzoek dat duidelijk maakt dat deze vogels insekteneters zijn, bracht hierin slechts langzaam verandering. Inmiddels zijn ook buiten de broedgebieden andere grote gevaren voor Nachtzwaluwen aanwezig. In dit artikel wordt geprobeerd de belangrijkste informatie bijeen te brengen. Omdat in onze tijd veel kennis over de volkscultuur verloren gaat worden de bij de auteur bekende volksnamen in de tekst vermeld.

Vervolg

Allerlei uit fantasieën ontsproten denkbeelden die werden versterkt door de (over) geschreven overlevering, leidde er toe dat nachtelijke jagers, zoals Nachtzwaluwen, uilen en vleermuizen, werden vervolgd. Nachtzwaluwen en uilen werden na de vangst, dikwijls nog levend, aan woningen vastgenageld. Later zijn nog andere motieven aan de vooroordelen toegevoegd, zoals de veronderstelling dat het een gevaarlijke 'roofvogel' zou zijn. In de Nederlandstalige literatuur van relatief recente datum zijn over het doodschietsen nog aantekeningen te vinden (Landewald Janssen 1960, Van der Ploeg 1977, Buise 1981). Bij nader onderzoek kan zeker nog meer informatie worden opgediept. De verdenking van het veroorzaken van 'wildschade' door de Nachtzwaluw is de basis voor de oude Engelse naam 'Night Hawk'. Tot zeker in het eerste kwartaal van deze eeuw is de soort om die reden in Groot-Brittannië door boeren en jagers vervolgd geweest (Archibald, geciteerd in Collinge 1924-1927).

Waarnemingen over de reactie van andere vogelsoorten bij het zien van Nachtzwaluwen waaraan het idee 'wildschade' zou kunnen zijn ontleend zijn zeer schaars. Het is waargenomen dat 'mussen' (*Passer spec.*) overdag een door hen waargenomen Nachtzwaluw achtervolgden (Van der Ploeg 1977), dat Merels (*Turdus merula*) vroeg in de ochtend bij het zien van een Nachtzwaluw druk alarmeerden (E.H. 1950) en dat pluimvee op een boeren erf schrok van het vliegbeeld van een Nachtzwaluw. Een 'territoriaal' conflict tussen Houtsnip (*Scolopax rusticola*) is eveneens waargenomen (Webb 1986). De oorzaak hiervan is waarschijnlijk het voorkomen in het zelfde biotooptype en het door beide soorten uitvoeren van een baltsvlucht. De, inmiddels verboden, jacht op baltsende Houtsnippen in Zweden leidde dikwijls ook tot doodschietsen van baltsende Nachtzwaluwen (mondelijke mededeling C. van der Schans 1988). Het is opvallend dat in de jachtliteratuur uit Midden-Europa met betrekking tot dit type houtsnippenjacht weinig over het schieten van Nachtzwaluwen is gepubliceerd. In de discussie over de voorjaarsjacht op Houtsnippen is het risico voor afschot van andere (beschermde) soorten tot dusver niet aan de orde geweest (Nemetschek et al 1977).

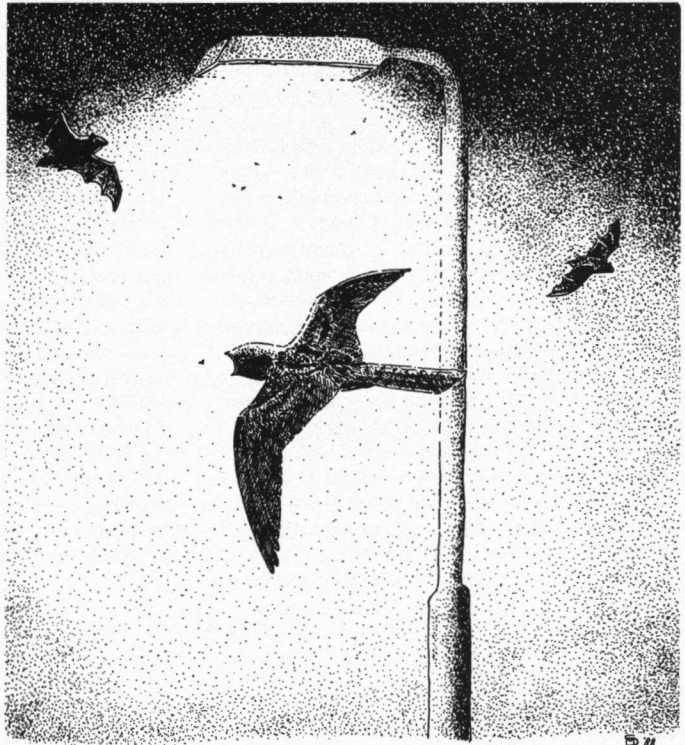
Jacht op Nachtzwaluwen vindt in Zuid-Europa nog steeds plaats. Een suggestie in die richting

is de onbekendheid over de wijze waarop ringvondsten worden teruggemeld. J. Sultana (MOS) is over de jacht op Nachtzwaluwen heel duidelijk. Hij meldt dat jaarlijks op Malta tussen de twee- en drieduizend Nachtzwaluwen worden geschoten (schriftelijke mededeling 11 januari 1987). Hiertussen zitten veel doortrekkers! Bannerman (geciteerd in Daunicht 1985) schrijft over jacht op Nachtzwaluwen op Sicilië. Uit Egypte en Tunesië is bekend geworden dat Nachtzwaluwen met kwartelvangnetjes worden gevangen (Baha El Din & Salama geciteerd in Grimmert 1987, mondelinge mededeling W.C. Mullié 1988). Ten slotte zijn in Midden-Europa Nachtzwaluwen geschoten om vervolgens door middel van maagonderzoek vast te stellen uit welke soorten de keverfauna in het desbetreffende gebied bestaat (Uttendörfer 1943).

Andere moderne gevaren

Onze tijd brengt een aantal bijzondere gevaren voor Nachtzwaluwen met zich mee. Deze betrekkelijk moderne inbreuken in de populatiedynamische ontwikkeling hangen doorgaans nauw samen met de soortgebonden biologische eisen en de technologische ontwikkeling van onze samenleving. Hiervan worden veel individuele Nachtzwaluwen het slachtoffer. Het is niet uitgesloten dat deze vormen van sterfte op den

Het licht van lantaarns kan Nachtzwaluwen aantrekken omdat hier vliegende insecten voor hen beter zichtbaar worden.
Tekening: Maarten Smit.

duur doorslaggevend negatieve gevolgen hebben bij reeds afnemende dichtheden (Müller-Using 1956).

Draadslachtoffers

Als draadslachtoffers worden Nachtzwaluwen niet vaak genoemd (Heyder 1952, Piechocki 1966, Schlegel 1969, Mooser 1973, Bossenbroek et al 1981, Martin 1986). Koud regenweer met veel wind leidde in september 1931 in Hongarije wel tot melding van een dode Nachtzwaluw (Hausmann 1931). Gezien de foerageerstrategie van Nachtzwaluwen moet worden aangenomen dat draadslachtoffers minder vaak worden gevonden dan hun aantal doet vermoeden.

Slachtoffer van ruiten

Dat Nachtzwaluwen het slachtoffer kunnen worden van ruiten in tuinen waar zij tijdens de jacht tegenaan vliegen is niet algemeen bekend (Daunicht 1985, Martin 1986). In augustus 1984 is hierdoor in Best (N.-B.) een slachtoffer gevallen (persoonlijke mededeling P. van de Boogaarts 1988).

Slachtoffers van het verkeer

Van veel soorten Nachtzwaluwen uit Europa, Afrika, Azië en Noord- en Zuid-Amerika is het bekend dat zij veel op en langs wegen foerageren. Voor de Europese Nachtzwaluw is speciaal de

periode dat de broedgebieden worden verlaten en zwerfgedrag tot het dagelijkse leefpatroon gaat behoren gevaarlijk. Tijdens de trek en in Afrika vallen eveneens veel verkeersslachtoffers. Wegen door broedgebieden leveren eveneens extra risico op. Uit de goed beschreven ervaringen van Heinroth (1909) blijkt dat de vluchtreflex bij de Nachtzwaluw is geëvolueerd in een stilzitzreflex. Dit is van praktisch nut in situaties waarin camouflage-mimicry gewenst is maar niet wanneer dit reflexgedrag als gevolg van 'het gevangen worden' in lichtbundels van doorgaand verkeer leidt tot stilzitten.

Verkeersslachtoffers worden daarom over het gehele verspreidingsgebied gemeld, zowel in het noorden als wel in de Afrikaanse overwinteringsgebieden. Enkele bronnen met betrekking tot verkeersslachtoffers zijn: Ryser 1950, Müller-Using 1956, Hens 1964–1965, Haase 1964, Heer 1964, Dybbro 1975, Lehtonen 1976, Jonkers 1971, Stolt 1972, Schlegel 1973, Jackson 1978, Howes 1978, Stübs 1979, Peeters & Van de Voort 1980, Daunicht 1985, Bekking & Bekking 1985, Buesink & Sierdsema 1986, F. Eysink in Maréchal 1987, schriftelijke mededelingen Th. Smit 22 december 1987 (CDI) Nederland, P. Herroelen 29 januari 1987 (België), G. Jarry 23 april 1987 (Frankrijk), A.M. Teixeira 7 september 1987 (Portugal), H.D. Jackson 30 januari 1987 (Zimbabwe).

In Noord-Amerika wordt de eigenschap fixatie in de lichtstraal van autokoplampen aangewend als methode om Nachtzwaluwen ten behoeve van ringonderzoek te vangen (Swenson & Swenson 1977).

Op paden en wegen wordt veelal voedsel gezocht. De stralingswarmte trekt veel insecten aan (randeffect) en/of bepaalde soorten insecten zijn daar langer actief. Langs wegen worden steentjes gevonden die door Nachtzwaluwen worden opgepikt. Ten slotte kan langs wegen baltsgedrag van mannetjes plaatsvinden. Het licht van lantaarns kan Nachtzwaluwen aantrekken, omdat hierdoor het zicht voor deze vogels wordt vergroot (Vasvari 1931-1934, Maréchal & Veenhuizen 1987, persoonlijke mededelingen Bernard van Dooren 1984, dr. Willem K. Kraak 31 augustus 1988). Schijnwerperlicht trekt de Nachtzwaluw ook aan evenals open vuur (Thönen & Wälti 1962). Vuurtorens kunnen daarom voor individuele vogels een risico vormen (Daunicht 1985).

In Afrika (Zambia) wordt door de mensen graag

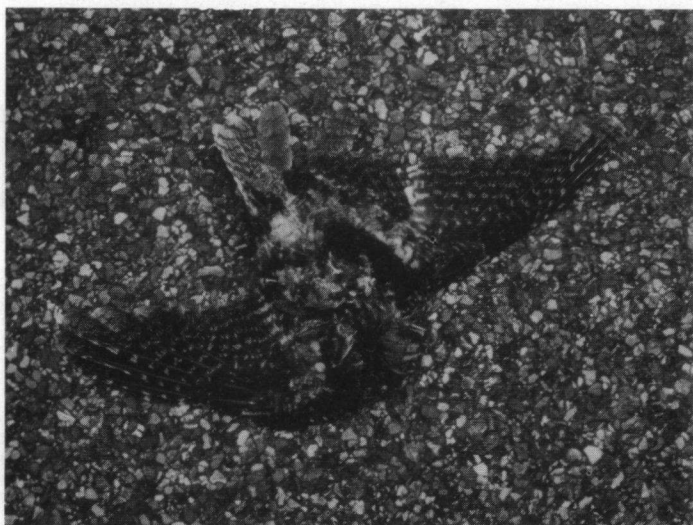
gebruik gemaakt van auto's om daarmee opzettelijk Nachtzwaluwen dood te rijden. Zij beschouwen deze vogels als lekkernij (persoonlijke mededeling P.J.M. Leerschool aan dr. Henk Moller Pillot). De enige uit Afrika bekende terugmelding (Zimbabwe) van een geringde Nachtzwaluw blijkt afkomstig te zijn van een gedode vogel (Roselaar 1985, Martin 1986).

De meeste onopzettelijke verkeersslachtoffers onder de Nachtzwaluwen zijn te vinden vanaf ongeveer half juli tot in september (figuur 1). Navraag bij preparateurs en bij mensen die bij hen veel Nachtzwaluwen hebben gebracht, bevestigde dat in Nederland eveneens veel Nachtzwaluwen het slachtoffer worden van het verkeer. Het gaat met name om de periode juli-augustus en de eerste helft van september. Uit Engels onderzoek blijkt dat het risico voor adulten in het begin van het broedseizoen het hoogst is en voor de uitgevlogen jongen rond augustus (Martin 1986). Onervarenheid speelt in het laatst genoemde geval waarschijnlijk eveneens een rol.

maand	juveniel	adult	onbekend	totaal
april		1		1
mei		2		2
juni		1	1	2
juli			7	7
augustus	9	4	15	28
september	6	3	7	16
oktober	1		3	4
november			1	1
onbekend			2	2
Totaal	16	11	6	63

Tabel 1. De sterfte van Nachtzwaluwen in de Overlausitz (DDR) door het verkeer. De maanden juli-september zijn ook in Nederland belangrijke risicomanden. Naar: Schlegel 1973

Nachtzwaluw verkeersslachtoffer, Denekampsche Veld, Overijssel, 14 juli 1986. Foto: F. Eysink.

In Afrika worden Nachtzwaluwen gevangen voor consumptie. In Egypte worden voor de vangst kwartelnetjes gebruikt. El Obay yed, Mersa Matruh, Egypte, 22 september 1980.
Foto: W. Mullié.

Bij de legale preparateurs zijn in Nederland in opeenvolgende jaren de navolgende aantallen Nachtzwaluwen aangeboden:

1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
3	10	4	7	5	7	7
1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
4	6	6	9	2	8	5

Naar: Ministerie van Landbouw & Visserij, schriftelijke & mondelinge mededeling A.J. Binsbergen 22 december, 1987, 29 maart 1988.

Een andere vorm van verkeersslachtoffers zijn botsingen tegen treinen. Hierover is weinig bekend. In Zweden is lang gebruik gemaakt van een treintype waarbij zowel de voor- als achterzijde zodanig was geconstrueerd dat, onbedoeld, aangevaren vogels op het voertuig bleven liggen. Daaronder waren veel Nachtzwaluwen

(mondelinge mededeling C. van der Schans 1988).

Pesticidengebruik

Het gebruik van bestrijdingsmiddelen wordt met betrekking tot de afname van Nachtzwaluwen dikwijls genoemd. Met de daarbij behorende bewijsvorming is het echter slecht gesteld. De biotoopstructuur van de broedgebieden van de Nachtzwaluw is zodanig dat aangenomen moet worden dat veel populaties in de broedtijd min of meer afhankelijk zijn van de biologische kwaliteit van agrarisch gebied. Voor Nachtzwaluwen die hun domicilie in de omgeving van agrarisch cultuurland of nabij boomgaarden hebben gevestigd, kan het bestrijdingsmiddelengebruik een negatieve factor zijn op het voorkomen van voldoende voedselinsekten.

In bos- en natuurgebieden worden tegenwoordig minder bestrijdingsmiddelen ingezet, hoewel dat niet overal in Europa zo is. Toepassing van bestrijdingsmiddelen kan het sterfterisico in de periode dat er jongen zijn, verhogen. De ouders

zijn juist dan meer aangewezen op in de nabije omgeving van de broedplaats voorkomende vliegende insecten (Cresswell 1986). In de literatuur wordt met betrekking tot het gebruik van bestrijdingsmiddelen in Afrika als bijkomende factor met betrekking tot de achteruitgang van de Nachtzwaluw dikwijls verwezen naar onder anderen Stolt (1972), Dybbro (1975) en Heijnen (1983). In dit verband is contact opgenomen met een drietal kenners van de Afrikaanse avifauna. Kai Curry-Lindahl (schriftelijke meded. 24 februari 1987) refereert aan zangfrequenties van ten minste negen andere nachtzwaluwsoorten in verschillende gebieden en meent dat van achteruitgang als gevolg van pesticidengebruik geen sprake kan zijn. Hoewel systematisch onderzoek niet plaatsvindt is aan de populatie in Zimbabwe geen neergang te constateren als eventueel gevolg van woestijnvorming in het noorden van Afrika of van toepassing van bestrijdingsmiddelen (schriftelijke mededeling H.D. Jackson 30 janua-

ri 1987). Ook uit Zuid-Afrika zijn geen bedreigingen bekend (schriftelijke mededeling J. Wolhuter 2 februari 1987 Southern African Ornithological Society). Voor het type gebied waarin Nachtzwaluwen in Afrika overwinteren lijkt het toepassen van chemische bestrijdingsmiddelen inderdaad niet zo voor de hand te liggen.

Volksnamen

Onderstaande opsomming van nachtzwaluwnamen uit de volkscultuur heeft niet de pretentie volledig te zijn. Het geeft wel een idee over de mate van bekendheid van de bevolking met deze bijzondere vogelsoort. Het zou jammer zijn wanneer door het in ongebruik raken van deze namen daarmee tevens de cultuurhistorische betrekkingen verdwijnen.

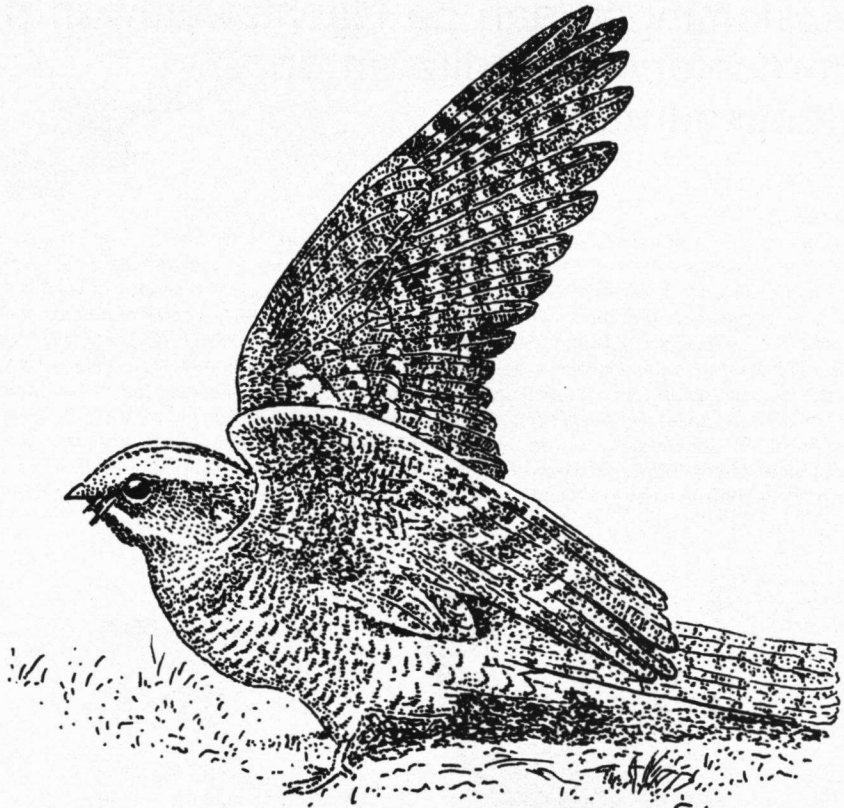
Met betrekking tot slaapgedrag: Dagslaap, Dagslaep, Dagslaeper (Nozeman 1770, Schlegel 1854–1858, Wigman 1912, Boekema et al 1983, Rynja 1983).

Van Egypte en Tunesië is bekend dat er tijdens de trek nachtzwaluwvangst plaatsvindt. Het is niet onwaarschijnlijk dat dit gebruik ook elders in Noord-Afrika is ingeburgerd.

In Egypte worden veel vogels in kwartelnetten gevangen welke in Europa inmiddels tot de bedreigde soorten behoren. Enkele soorten zijn onder andere de Nachtzwaluw, Kwartel en Gekraagde Roodstaart. Mersa Matruh, 22 september 1980.

Foto: W. Mullié.

Een nachtzwaluwvrouwtje doet voorkomen alsof zij een gewonde vleugel heeft. Zie ook bladzijde 273. Tekening: Maarten Smit.

Met betrekking tot de jachtwijze: Windslikker (Schildkamp 1978), Peerheer = Paardeherder (Boekema et al 1983), Mottenpakker (Van Avermaet 1985).

Met betrekking tot de morfologie of mimicry: Vliegende Pad (Schlegel 1854-1858, Buekers 1922, Verheyen 1950, Schildkamp 1978), Paddenbek (Verheyen 1950), Vliegende Krodde (Wigman 1912, Buekers 1922), Paduul (Wigman 1912, Buekers 1922, Verheyen 1950), Nachtuil (Verheyen 1950), Dwaasvogel (Wigman 1912, Beukers 1922, Verheyen 1950), Dwaaske (Wigman 1912, Buekers 1922).

Met betrekking tot het geluid: Nachtraaf (Verheyen 1950), Ratelaar (Schlegel 1854-1858, Wigman 1912, Buekers 1922, Verheyen 1950), Nachtratel (Schlegel 1854-1858, Wigman 1912, Buekers 1922), Boomkikker (Wigman 1912, Verheyen 1950), Meerlam (Boekema et al 1983), Ronker (Van Avermaet 1985).

Met betrekking tot de mythologie: Nachtschaai

■ Pierre Maréchal, postbus 1187, 5602 BD Eindhoven.

= Nachtschaduw (Verheyen 1950), in Duitsland Nachtschatten. Schapenmelker (Schlegel 1854-1858), Geitenmelker, Melkzuiger.

Met betrekking tot het nestverplaatsgedrag van de jongen: Sleper (Wigman).

Oud volksgeloof

Wigman (1912) vertelt een verhaal uit de overlevering over de Nachtzwaluw op de Veluwe dat in dit verband zeker thuishoort '(-) dat 't op de hei 's avonds spookte; dan liet het dooie zandvrouwtje, dat al wel honderd jaar geleden gestorven was, haar spinnewiel snorren en vloog ermee door de lucht en de Satan in eigen persoon joeg haar achterna, klapte met de hondenzweep en lachte daarbij schor en akelig om aan te horen (-)'.
 Met dank aan A.J. Binsbergen (ministerie van Landbouw & Visserij) voor zijn bereidwillige medewerking bij het doornemen van de preparateursdossiers.